

Islamska zajednica je imala značajnu ulogu u vjersko-nacionalnom preporodu Bošnjaka

Vaša kraća biografija, s osvrtom na razlog odabira teme *Bošnjaci u BiH 90-92. – uzroci i sredstva nacionalne homogenizacije*.

Zovem se Sabina Veladžić, po profesiji sam historičar. Radim na Institutu za istoriju u Sarajevu. Nedavno sam odbranila magistarski rad (za koji vjerujem da je povod ovom našem razgovoru) na temu *Bošnjaci u Bosni i Hercegovini 1990 – 1992.: uzroci i sredstva nacionalne homogenizacije*.

Za istraživača moderne historije Bosne i Hercegovine nacionalizam, tj. nacionalizmi i njihove manifestacije su gotovo pa neizbježna tema. Moja prvobitna zamisao u vezi naslova teme magistarskog rada zapravo je bila razmatrati, u periodu 1990-1992., tri nacionalne ideologije i njihovu artikulaciju u međusobnoj interakciji. No, to se pokazalo kao odveć kompleksno za magistarski rad, pa sam se na kraju odlučila za gore navedenu temu.

1. Prije nego li počnemo govoriti o homogenizaciji Bošnjaka u periodu 90-92., možete li nam reći kada se jedan narod može nazvati homogeniziranim, iako to nije završen proces, tj. šta čini jedan narod homogeniziranim?

Pa, kada, u slučaju nacionalne homogenizacije, kolektiv prihvati onu sliku, (interpretaciju) vlastite prošlosti, sadašnjosti i budućnosti na način kako je (re)definirana ili oslikana kroz nacionalnu ideologiju (nativ) nacionalne političke ili kulturne elite, za osnov samorazumijevanja i kao sliku vlastitog kolektivnog identiteta. Navedena slika identiteta se sublimirano iskazuje kroz simbole, rituale, mitove kojima se javno potvrđuje i slavi kolektivni identitet. Demontaža svega navedenog otkriva protivrječnosti, pretjeranu pojednostavljenost (intelektualno siromaštvo) i dnevno-političku upotrebnost kao imanentno nacionalnim ideologijama.

2. Kada Bošnjaci kao narod počinju sa nacionalnom homogenizacijom u odnosu na Srbe i Hrvate?

Krajem osamdesetih godina 20. st. Bosnu i Hercegovinu potresaju afere (Moševac, Neum, Agrokomerc, afera vezana za Informaciju SDB Srbije o iseljavanju Srba iz Srebrenice i Bratunca, afera Kecmanović itd.) U to vrijeme afere se nastoje protumačiti, naročito od strane srbijanske štampe, što je indikativno, a onda i od strane omladinske demokratske, kao izlaženje

na vidjelo potpune truhlosti komunističkog sistema vlasti u Bosni i Hercegovini. Ipak, ono što ukazuje na produkciju afere (koje su za cilj imale destabilizaciju Bosne i Hercegovine kroz rušenje u nacionalnom smislu integrativne vlasti i međunacionalnog povjerenja) sa strane jeste da ih prati jedna intenzivna propagandna reciklaža, ispunjena, tada u Srbiji dominirajućom antibirokratskom retorikom, kojom se nastoji u potpunosti revitalizirati stari stereotip o Bosni kao tamnom vilajetu kojim vlada neostaljinizam, totalitarizam, čvrstorukaška naciokratija. Nadogradnja tog stereotipa išla je u pravcu dokazivanja da je pod krinkom komunističke vlasti u Bosni i Hercegovini ostvarena demografska, politička, ekonomska i kulturna prevlast Muslimana (Bošnjaka). Uporedno sa tom tvrdnjom oživljena je fama o islamskom fundamentalizmu i političkom islamu za čijeg je pronositelja optužena Islamska zajednica. Sve navedeno bilo je „začinjeno“ nevjerovatno izopačenim slikama i predrasudama o islamu i muslimanima kao stranoj i degeneriranoj, te krajnje zloćudnoj izraslini na tijelu kršćanske Evrope. Krajem 20. st. reaktivirani su kulturni stereotipi ugrađeni u srpski nacionalni identitet rođen iz pomiješanih osjećaja antagonizma, frustracije i docnije nakalemljenog osjećaja srpske nacionalne superiornosti. Muslimanima je krajem osamdesetih na fonu naprijed navedenog diskursa osporavan nacionalni identitet, proglašavani su vještačkom, sintetičkom nacijom i srpskim otpadnicima koje je nemoguće primiti nazad u okrilje pradjedovske kulture zbog degenerirane mutacije koju su u međuvremenu doživjeli. Eto, sve navedeno, i srpski nacionalistički zborovi (Knežina i Titov Drvar) iz 1989. koje je „krasila“ četnička ikonografija koja je budila sjećanje na užase Drugog svjetskog rata, kod još preživjelih sudionika vremena izazvalo je reakciju, strah kod Bošnjaka.

3. Da li bismo mogli na jednom mjestu navesti, taksativno nabrojati glavne otežavajuće okolnosti pri homogenizaciji Bošnjaka?

Za razliku od Srbije i Hrvatske gdje su najutjecajnije republički mediji kao provjereno sredstvo utjecaja na nacionalni kolektiv preuzeti i izmonopolisani od strane nacionalističkih vlasti (u Srbiji je taj slučaj bio specifičniji jer je revizionizam u odnosu na zvaničnu komunističku ideologiju i koketiranje sa nacionalističkim sadržajima počelo još ranih osamdesetih, da bi, u zadnjem činu zvaničnog etabliranja srpske nacionalističke politike u Srbiji, neposredno prije i posebno nakon VIII sjednice CK SK Srbije otpočeo jedan totalni, agresivni nacionalistički propagandni rat kroz osvojene srbijanske medijske institucije) u Bosni i Hercegovini to nije bio slučaj. Glavne bh medijske institucije su bile i ostale u rukama lijevo orijentiranih grupa koje

su iz uvjerenja, i zbog činjenice tronacionalne izmiješanosti, odabrale strategiju njegovanja pluraliteta „nacionalnih istina“ gdje je bilo na čitaocu, odnosnu gledaocu da donese konačan sud. Ta strategija koja je bila lišena vrijednosnog suda i koja se držala sterilne zone neutralnosti dakako nije rezultirala ničim progresivnim. Zašto? Krajem osamdesetih i početkom devedesetih beogradska nacionalistička i zagrebačka štampa je vrlo uredno i organizirano distribuirana na bosanskohercegovačko tržište. Dakle, homogenizacija bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata otpočela je kroz te medije daleko prije nego što su se pojavila glasila bosanskohercegovačkih nacionalnih stranaka. Osim toga još u vremenu kasnih osamdesetih, kako pokazujem u svom radu, u svepćoj rašomonijadi i pluralitetu činjenica i „istina“, a u kontekstu namaštovitijih propagandnih (srbijanskih) konstrukcija, što je obilježilo period „demokratizacije“ u BiH, počeli su se kod bosanskohercegovačkih naroda aktivirati nacionalno-kulturni filteri i determinirati percepciju spoljnih dešavanja. Dakle, da se vratim na otežavajuće okolnosti kod homogenizacija Bošnjaka. Pa mislim da bi se sve mogle podvesti pod jednu, a to je utjecaj i dizanje sa društvenih i političkih margina. Uzmimo *Preporod*, bez obzira na to koliki mu značaj nastojali pridati još od vremena njegova pokretanja sedamdesetih, i koji je nesumnjiv, ipak činjenica da je njegova distribucija putem slobodne prodaje onemogućavana govori mnogo, zatim tu je i kadrovska i opća slika Islamske zajednice, kao jedine institucije Muslimana i muslimana, na kraju komunističkog doba. Ipak, unatoč tome, jako mnogo se uradilo u organizacionom smislu i nevjerovatno mnogo energije, inicijative i entuzijazma se je pokazalo tih ranih devedesetih.

4. Postoji li kod Bošnjaka ono što možemo nazvati ritualizam i sakralizacija nacionalističkih osjećaja, ideja i simbola kao kod pripadnika ustaške ili četničke ideologije?

Ritualizam i sakralizacija događaja, prošlosti, simbola, ličnosti itd. sastavni je dio procesa uspostave kolektivne memorije tj. kulture sjećanja koja je opet prateći element etabliranja sistema vlasti i njegove ideologije. Pomenuti obrazac nije, dakle, svojstven samo nacionalističkim ideologijama. Što se tiče nacionalnih rituala Bošnjaka tokom ranih devedesetih oni su apsolutno slijedili već postojeći šablon (okupljanje oko posmrtnih ostataka, viktimizacija itd.). Osim toga, i što je mnogo bitnije, u postratnom periodu, Bošnjaci su dajući ekskluzivni jednonacionalni i islamski vjerski ton onim ritualima koji su mogli i trebali postati temelj, makar i u skromnom obimu, integrativne bosanske svijesti, doprinijeli fortificiranju, utvrđivanju potpune

identitetske dezintegracije sa bosanskohercegovačkog aspekta. Agresija nije izvršena samo na Muslimane ili Bošnjake, već i na, mogućnost suživota različitosti, što je činjenica koja je tvorila taj bosanskohercegovački identitet.

5. Koji je ključni moment u homogenizaciji Bošnjaka i koliko su iskustva agresije na BiH ubrzala taj proces?

Kao što rekoste homogenizacija Bošnjaka je bila i jeste proces sa konjunkturama (fazama) koje su bile, i jesu, jačeg ili slabijeg intenziteta, uglavnom u ovisnosti od spoljnih, ali i unutarnjih faktora. Početkom devedesetih se čini da što je eksplicitniji, agresivniji, u propagandnom, ali naposljetku i u vojnom smislu, srpski nacionalizam bio to su Bošnjaci, usljed straha, ili revolta, postajali homogeniziraniji. Ipak, ono što je doprinijelo svojevrsnoj katarzi, pročišćenju od elemenata „starog“ identiteta koji je njegovan u jugoslovenskom društvu, i strasnom prihvatanju starog „novog“ vjersko-nacionalnog identiteta na način kako ga je u hodu oslikavala politička i (kvazi)kulturna elita, definitivno jesu strašni, strahoviti i izopačeni zločini koji su, što je najstrašnije, izvršeni od strane do jučer najbližih komšija. Potpuni gubitak povjerenja doveo je do potpune revizije vlastitog iskustva. A revizija je nadograđena svojevrsnom paranojom kroz vizuru koje se tragovi zavjere traže na mogućim i nemogućim mjestima.

6. Kakvu ulogu vjerske zajednice na području bivše Jugoslavije imaju u homogenizaciji naroda i koliko je Islamska zajednica imala utjecaja na homogenizaciju i izgradnji nacionalnog osjećaja kod Bošnjaka?

Islamska zajednica tj. ekipa okupljena oko v.d. predsjednika Mešihata Islamske zajednice, Senahida ef. Bristrića, je početkom devedesetih nesumnjivo pvela organizovanu reakciju na srbijanske propagandne, ali i druge nasrtaje (napade na objekte i službenike Islamske zajednice na Kosovu). Navešću par primjera: 14. januara 1990. na Islamskom teološkom fakultetu organizovan je skup pod nazivom *Islamski fundamentalizam- šta je to?*- skup je pretendirao okupiti na jednom mjestu sve one koje su učestalo (zlonamjerno) operacionalizirali sa pomenutom sveprisutnom sintagmom (Darko Tanasković, Miroljub Jevtić itd.), zatim pojedince (u Bosni i Hercegovini) koji su kroz jugoslovenski medijski diskurs nastojali raskrinkati konkretne nacionalne-političke ciljeve koji su stajali iza optužbi za islamski fundamentalizam (Muhamed Filipović, Tarik Haverić, Fuad Muhić), i naposljetku intelektualce iz krila Islamske zajednice koji su nastojali sa unutarnjeg (preporodnog), islamskog aspekta, objasniti značenje sintagme. Dakle, skup je bio pokušaj da se kroz javnu raspravu objasne I raščiste stvari !!!Početkom devedesete Islamska zajednica je kod saveznih I

republičkih organa vlasti prosvjedovala zbog situacije na Kosovu, organizovala posjete Kosovu i Sandžaku, u Zagrebačkoj džamiji je proučen tevhid za poginule na Kosovu koji je imao jasne prosvjedno-političke konotacije itd., itd. Paralelno sa navedenim akcijama Islamska zajednica je pokrenula inicijativu u pravcu obnove vjerskih sentimenata kod Muslimana, tj. otpočinjanja procesa njihove desekularizacije. Tokom 1990. obnavlja se vjersko-kulturna manifestacija *Ajvatovica*, u Zetri se organizuje koncert Ilahija i kasida itd. Islamska zajednica, tačnije Mešihat, je bio ključan i u organizovanju dženaza Bošnjacima ubijenim u toku Drugog svjetskog rata (Foča, Kulen Vakuf). Te dženaze su imale vrlo jasne političke konotacije i kroz njih je ukazivano na potrebu zbivanja redova (homogeniziranja) oko SDA kao jedinog mogućeg garanta da se povijest neće ponoviti.

Dakle, iz svega navedenog se vidi da je Islamska zajednica bila ključna u homogenizaciji Bošnjaka u vjerskom (jer je vjerski diskurs dominirao), pa i nacionalnom smislu oko SDA. Kao jedina muslimanska institucija (naglašavam da drugih, sekularnih, kulturnih institucija Bošnjaci nisu ni imali) ona je pružala apsolutnu logističku podršku stranci SDA (bar do izbora u jesen 1990.) Izdavačka djelatnost (El-Kalem), štampani mediji (Preporod, Islamska misao) apsolutno su stavljeni u službu vjersko-nacionalnog preporoda Bošnjaka 1990. Na kraju ove konstatacije ja bih rekla da je veoma bitno osvrnuti se i na nuspojave koje su pristekle iz činjenice institucionalne limitiranosti Bošnjaka do 1990., te činjenice da su ljudi sa isključivim horizontima kreirali nacionalno (vjersko) – politički narativ Bošnjaka, te na temelju njih kreirali vizije i donosili prosudbe.

7. U kojem omjeru možemo govoriti o homogenizaciji Bošnjaka danas? Da li i danas, kao i ratnih devedesetih, postoji problem sukladnosti nacionalnog programa, narativa i realnosti, stanja u društvenom životu?

Ljudima koji su devedesete osnovali SDA uopće nije bio imanentan nacionalni sentiment. Islam je za njih bio temeljna determinanta kolektivnog kulturnog identiteta, i na toj osnovi su pretendirali da, u okviru Jugoslavije okupe (homogeniziraju) zamišljeni kolektiv. Čini se da je u tom kontekstu ideja radničkog internacionalizma, zamijenjena idejom islamskog internacionalizma. Zato ja imam problema s tim da SDA u njenoj ranoj fazi definiram kao nacionalnu stranku. Ipak, ova moja konstatacija je tek djelić mnogo kompleksnije slike, jer je SDA, kako je pojašnjeno u Programskoj deklaraciji, osnovana i da bi odgovorila na jugoslovenski društveno-

političkom kontekst, unutar kojeg su Muslimani (Bošnjaci), a samim tim i Bosna i Hercegovina osporavani i dovedeni u pitanje.

Usljed razvoja konteksta, koji ljudi okupljeni oko SDA nisu mogli predvidjeti, niti (shodno svojoj političkoj ne-moći) utjecati na njegovo kreiranje, zbog čega se njihova politička akcija mahom svodila na reakciju, SDA se je isprofilirala u nacionalnu stranku Bošnjaka. Dakle razvoj konteksta je naposljetku utjecao i na definiranje granica (bošnjačkog) kolektiva, a one su početkom devedesetih bile krajnje nejasne i različito definirane od strane učesnika muslimansko-bošnjačkog vjersko-nacionalnog preporoda. Utjecaj konteksta je također utjecao i na redefiniranje prioriteta kao i narativa stranke.

Što se tiče turobne sadašnjice, lično ne prepoznajem nikakav smislen nacionalni program. Ono što je tužno jeste da je i od onih snova koji su snivani u pogledu bošnjačke nacionalne institucionalne mašinerije koja je trebala biti pokrenuta i svojom mass intelektualnom produkcijom Bošnjacima i svijetu odaslati sliku koja svjedoči o njihovom kulturnom liku (identitetu, porijeklu, stvaralaštvu, povijesnim mukama koje su ih morile itd.) ostala tek karikaturalna sadašnjica. Lični interesi nacionalnih pregalaca su opet ispred kolektivnih, Bošnjaci žive u ekonomskoj bijedi, nisu mnogo obrazovaniji, niti na način kako dolikuje upoznati sa samima sobom. Nacionalna kultura je komercijalizovana, oplođena turbofolkom....Gdje su kvalitetni kadrovi, gdje su jake institucije, gdje je finansijska pomoć za ključne (historiografske) projekte, jesu li oni definirani ???????

8. I na kraju, jeste li zadovoljni odnosom Bošnjaka prema svojoj prošlosti, od šire javnosti do naučnih radnika, ali i njihovim odnosom, strategijom i politikom prema sadašnjosti i budućnosti?

Formulacija vašeg pitanja svjedoči i o pritisku, u svakodnevnom društveno-političkom diskursu, etno-nacionalnih ekskluzivnih ideologija, koje su, nažalost, trenutna paradigma, na individualni identitet i mogućnost njegova slobodnog, drugačijeg, raznovrsnijeg definiranja. Naime, po default-u bivamo svrstavani, a da nismo pitani u već postojeće, dominirajuće kolektivne obrasce. Da li me pitate da li sam zadovoljna (????) recepcijom slike prošlosti koja se Bošnjacima danas nudi ??? Pa, ja bih najprije uputila na one faktore koji danas kreiraju tu sliku bošnjačke prošlosti iz čega će proizaći i, uslovno rečeno, „kvaliteta“ te slike.

Historičari, po idealnom obrascu, zaduženi za objektivno rekonstruiranje i valoriziranje događaja koji su se desili u prošlosti, danas zasigurno imaju

najmanje utjecaja na kreiranje pomenute slike. Njihov odnos prema prošlosti bi se trebao ogledati u što intenzivnijoj historiografskoj obradi, posebno onih pitanja, koja su bila i danas jesu predmet prijepora nacionalnih ideologija, i propagandne reciklaže. Ti prijepori su izrodili jednu nakaznu postmodernističku navadu da polazna tačka u rješavanju tih međunacionalnih sporova treba biti priznavanje legitimnosti svakoj od, u našem slučaju, tri nacionalne interpretacije.

Dakle, bošnjačkom historičaru i kada se bavi bošnjačkom prošlošću ne bi trebala biti primarna preokupacija da svojim tezama i hipotezama učestvuje u gradnji nacionalne kolektivne kulturne memorije. Problem je danas, kao i sa identitetima, što se i historiografija po default-u, svrstava

Nasuprot slici bošnjačke prošlosti koja se plasira po medijima različitih profila i pseudo-historijskim djelima, a koja je prepuna banalnih mitsko-mističnih konstrukcija, patetičnog nacional-romantičarskog zanosa, potpuno desakralizovanih i ispolitiziranih vjerskih sadržaja, što je sve odraz amaterizma, ispodprosječne obrazovanosti i isključivosti kreatora, stoji, ne slika, već tegobna realnost sadašnjice. Vizije, strategije koja bi se odnosila na budućnost – nema.